

1946. „CRIZA STRÂMTORILOR” REFLECTATĂ ÎN RAPOARTELE INFORMATIVE ALE SECRETARULUI BIROULUI ATAȘATULUI MILITAR ROMÂN ÎN REPUBLICA TURCIA

Lucian DRĂGHICI

Arhivele Militare Naționale Române, București
DOI: 10.55535/GMR.2023.1.11

„Chestiunea Strâmtorilor” a constituit mult timp un factor de tensiune în zona Mării Negre, factor generat de dorința Rusiei și, ulterior, de cea a Uniunii Sovietice de a controla strâmtorile Bosfor și Dardanele, în principal cu scopul de a transforma Marea Neagră într-un „lac rusesc”.

După încheierea celui de Al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică, aflată în plină ascensiune ca țară învingătoare, a încercat, în tradiția Rusiei țarilor, prin presiuni pe plan politic și militar, să preia controlul asupra Strâmtorilor în dauna Turciei, deși Uniunea Sovietică semnase, în anul 1936, Convenția de la Montreux, care stabilea rolul preponderent al Republicii Turcia în controlul traficului naval în Strâmtori, în special în timp de război.

Atmosfera încărcată din toamna anului 1946, când declanșarea unui război între URSS și Turcia părea inevitabilă, este reflectată în rapoartele informative elaborate de secretarul Biroului atașatului militar român în Republica Turcia. Sunt consemnate primele măsuri de apărare luate de Turcia pe plan politic și militar, efectele „Crizei Strâmtorilor” asupra populației turce și începutul procesului de apropiere a Turciei de SUA și Marea Britanie, proces care s-a finalizat cu aderarea Republicii Turcia la NATO, în anul 1952.

Cuvinte-cheie: chestiunea Strâmtorilor, Convenția de la Montreux, Războiul Rece, Turcia, Uniunea Sovietică.

INTRODUCERE

Sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial a însemnat pentru Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste/URSS nu numai revenirea la statutul de mare putere, pe care îl avea Imperiul Rus înainte de anul 1917, ci și, pe fundalul epuizării militare și economice a Marii Britanii și Franței, dobândirea statului de superputere, statut pe care l-a împărțit în perioada Războiului Rece doar cu Statele Unite ale Americii.

Dacă, pe plan intern, URSS continua politica stalinistă de teroare și represiune, pe plan extern erau reluate direcțiile care au călăuzit politica externă a Rusiei imperiale de la Petru cel Mare încoace. Un obiectiv important îl constituia, la fel ca și înainte de 1917, acapararea controlului strâmtorilor Bosfor și Dardanele, care, pentru URSS, aveau un rol esențial, pe de o parte, pentru transformarea Mării Negre într-un „lac rusesc” (sovietic, mai exact), iar, pe de altă parte, pentru asigurarea accesului nestânjenit al navelor militare sovietice în Marea Egee și în Marea Mediterană în vederea unei viitoare extinderi a influenței politico-militare a URSS în Mediterana Orientală și în Orientul Apropiat (Fontaine, 1992, p. 31).

Deși URSS ratificase Convenția de la Montreux din anul 1936, prin care se stabilea rolul preponderent al Turciei asupra controlului strâmtorilor Bosfor și Dardanele, după încheierea războiului, statul sovietic a inițiat o politică agresivă de revizuire a acestei convenții și de impunere, la nevoie *manu militari*, a controlului Uniunii Sovietice asupra Strâmtorilor.

Dorința URSS de a respecta clauzele Convenției de la Montreux, așa cum se angajase în anul 1936, era practic inexistentă. În noiembrie 1940, în timpul vizitei întreprinse la Berlin, V.M. Molotov, comisarul poporului pentru afacerile externe al URSS (în martie 1946, Comisariatul Poporului pentru Afaceri Externe și-a schimbat denumirea în Ministerul Afacerilor Externe), îi solicitase lui Adolf Hitler, liderul Germaniei naziste, revizuirea convenției pentru a permite trecerea

Deși URSS ratificase Convenția de la Montreux din anul 1936, prin care se stabilea rolul preponderent al Turciei asupra controlului strâmtorilor Bosfor și Dardanele, după încheierea războiului, statul sovietic a inițiat o politică agresivă de revizuire a acestei convenții și de impunere, la nevoie *manu militari*, a controlului Uniunii Sovietice asupra Strâmtorilor.

prin Strâmători fără restricții doar pentru navele statelor riverane Mării Negre (bineînțeles, inclusiv URSS) și înființarea de baze terestre și navale sovietice în Bosfor și Dardanele (Ib., pp. 189-190).

„RĂZBOI DIPLOMATIC” PENTRU STRÂMTORI

URSS nu a așteptat sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial pentru a cere modificarea statutului Strâmțitorilor. În octombrie 1944, I.V. Stalin, conducătorul Uniunii Sovietice, a solicitat acest lucru prim-ministrului britanic, Winston Churchill, în cadrul convorbirilor de la Moscova, dar fără a preciza, la modul concret, care sunt cererile URSS – cu excepția diminuării rolului preponderent al Turciei. Liderul britanic s-a declarat, în principiu, de acord cu revizuirea unor articole ale convenției, în timp ce Stalin dorea încheierea unei noi convenții (Hasanli, 2011, p. 39).

Peste câteva luni, la Conferința de la Ialta, din februarie 1945, prim-ministrul britanic, Winston Churchill, și președintele SUA, F.D. Roosevelt, au fost de acord, în principiu, cu revizuirea clauzelor Convenției de la Montreux, dar cu rezerva de a nu fi afectată suveranitatea Turciei. Liderul britanic și cel american nu doreau ca, prin modificarea radicală a statutului Strâmțitorilor, sovieticii să obțină un rol important în Mediterana Orientală și, mai ales, în zonele petrolifere din Orientul Mijlociu (Ib., p. 39).

Peste câteva săptămâni, URSS a trecut la etapa următoare. Astfel, la 19 martie 1945, șeful diplomației sovietice, V.M. Molotov, denunța ca perimat tratatul de neagresiune încheiat cu Turcia în anul 1925. Ankara s-a arătat dispusă la încheierea unui tratat de alianță pe modelul celor încheiate de URSS cu Marea Britanie și Franța, dar Moscova a răspuns, în iunie 1945, că încheierea unui tratat sovieto-turc presupunea revizuirea Convenției de la Montreux și stabilirea unei baze militare permanente sovietice în Dardanele. Totodată, URSS cerea și restituirea vilaietelor Kars și Ardahan, pe care Rusia sovietică le pierduse în urma Păcii de la Brest-Litovsk, din anul 1918. În consecință, Ankara nu s-a mai arătat dispusă la încheierea unui tratat cu URSS (Fontaine, p. 43).

La Conferința de Pace de la Potsdam, din vara anului 1945, în condițiile în care SUA și Marea Britanie solicitau ajutorul URSS pentru înfrângerea Japoniei, Stalin a cerut Aliaților accesul liber și permanent al vaselor de război sovietice în Strâmțori și o bază sovietică în Dardanele, pentru apărarea, în comun cu Turcia, a Strâmțitorilor. Dacă cererile lui Stalin ar fi fost acceptate, zona Strâmțitorilor ar fi devenit, *de jure*, un *condominium* turco-sovietic, pentru ca, ulterior, în scurt timp, având în vedere potențialul militar al URSS, precum și statutul de mare putere învingătoare în război, Strâmțitorile să fi intrat sub controlul exclusiv al sovieticilor. În plus, la Potsdam, sovieticii au susținut și revendicarea vilaietelor Kars, Ardahan și (în plus) Artvin.

Pentru anglo-americieni, exista temerea că, sub pretextul modificării statutului Strâmțitorilor și al revendicărilor teritoriale, URSS urmărea răsturnarea guvernului turc, impunerea unui guvern-marionetă și, în final, includerea Turciei în sfera de influență sovietică, fapt ce ar fi impus URSS ca un actor major în zona Mediteranei Orientale și a Orientului Apropiat. Prudenți, liderul american și cel britanic s-au pronunțat pentru o internaționalizare a controlului Strâmțitorilor, cu condiția ca suveranitatea și securitatea Turciei să nu fie diminuate. În final, s-a decis, printr-un protocol, ca revizuirea Convenției de la Montreux să fie realizată prin tratative purtate de guvernul turc, pe de o parte, și guvernele SUA, Marii Britanii și URSS, de cealaltă parte (Hasanli, pp. 89-90).

La 2 noiembrie 1945, SUA au făcut public un set de patru principii ca bază a negocierilor la o viitoare conferință internațională de revizuire a Convenției de la Montreux, astfel:

- 1) Strâmțitorile să fie deschise permanent pentru navele comerciale ale tuturor țărilor;
- 2) Strâmțitorile să fie deschise permanent pentru navele de război ale țărilor riverane Mării Negre;
- 3) vasele de război aparținând țărilor neriverane Mării Negre să nu poată avea acces în Strâmțori, cu excepția celor care aveau acordul statelor riverane sau al Națiunilor Unite;
- 4) în cadrul procesului de modificare a textului convenției, Societatea Națiunilor să fie înlocuită de Organizația Națiunilor Unite (Ib., p. 100).

La 2 noiembrie 1945, SUA au făcut public un set de patru principii ca bază a negocierilor la o viitoare conferință internațională de revizuire a Convenției de la Montreux, la punctul 4 fiind stipulat: în cadrul procesului de modificare a textului convenției, Societatea Națiunilor să fie înlocuită de Organizația Națiunilor Unite.

Prin propunerile americane, practic, erau respinse obiectivele URSS de a prelua controlul Strâmtorilor. Uniunea Sovietică a ripostat printr-o campanie de presă agresivă, axată pe revendicările teritoriale sovietice ale unor zone din estul Turciei, și prin comasarea de unități militare sovietice în zona de frontieră a URSS cu Turcia. În fața profilării unui atac al Armatei Roșii, Republica Turcia a răspuns prin amânarea demobilizării contingentelor chemate sub arme în timpul războiului și, totodată, a anunțat, în termeni clari și fermi, decizia de a-și apăra, prin mijloace militare, teritoriul național (Fontaine, p. 44).

La 7 august 1946, URSS a emis o notă diplomatică prin care solicita să se ia în considerare elaborarea unui nou statut al Strâmtorilor *doar de țările riverane Mării Negre*, interzicerea accesului în Strâmtori a vaselor de război aparținând țărilor neriverane Mării Negre – cu excepția unor cazuri bine specificate – și ca Turcia și Uniunea Sovietică să organizeze protecția militară a Strâmtorilor pentru a preveni utilizarea acestora în scopuri ostile țărilor riverane Mării Negre (Hasanli, p. 184).

SUA au răspuns, la 19 august 1946, că instituirea unui nou regim al Strâmtorilor nu poate fi de competența doar a țărilor riverane Mării Negre și că Turcia trebuie să-și păstreze rolul predominant în apărarea Strâmtorilor, cu asistența Consiliului de Securitate al Organizației Națiunilor Unite. În zilele următoare, Marea Britanie și Turcia au emis note cu un conținut asemănător (Ib., p. 188).

La 24 septembrie 1946, URSS a făcut publică o nouă notă, adresată doar guvernului turc, în care avertiza Ankara că, dacă va refuza apărarea în comun a Strâmtorilor sau va întreprinde măsuri militare în Strâmtori cu ajutorul unor state neriverane Mării Negre, *aceste acțiuni vor fi considerate de URSS ca fiind contrare securității în zona Mării Negre*. URSS solicita Turciei ca, până la convocarea unei viitoare conferințe pentru revizuirea Convenției de la Montreux, să poarte tratative bilaterale privind apărarea comună a Strâmtorilor (Kuniholm, 1994, p. 372).

„CRIZA STRÂMTORILOR” VĂZUTĂ DE UN SUBOFIȚER ROMÂN

A urmat o perioadă de incertitudine, un adevărat „război al nervilor”, generat de faptul că nu se știa până unde este dispusă să meargă Uniunea Sovietică în impunerea obiectivelor anunțate prin nota din 7 august 1946.

Mărturii sugestive despre desfășurarea „Crizei Strâmtorilor” în toamna anului 1946 se regăsesc în notele informative trimise de secretarul Biroului atașatului militar român în Republica Turcia. Deoarece, la sfârșitul anului 1945, mandatul atașatului militar român la Ankara, colonelul Constantin Lupescu, încetase – un nou atașat militar român în Turcia va fi numit în abia în anul 1949 –, problemele curente ale atașaturii militare românești erau soluționate de plutonierul-major de administrație Barbu Nanu, care îndeplinea funcția de secretar al Biroului atașatului militar român în Republica Turcia.

Cu istețimea și spiritul practic caracteristice subofițerului român (mai ales ale celui „de administrație”), Barbu Nanu a reușit să surprindă, în rapoartele informative trimise la Secția 2 Informații a Marelui Stat Major, atmosfera tensionată din toamna anului 1946 și efectele acesteia asupra moralului populației turce. Din conținutul notelor se pare că subofițerul român a avut ca surse, în primul rând, presa turcă și, mai ales, discuțiile auzite pe stradă, în piețe și în magazine sau la cafenele, reușind să redea impresii „de la firul ierbii” asupra efectelor „Crizei Strâmtorilor” asupra opiniei publice din Turcia. Trebuie luată în considerare și posibila contribuție a unor persoane din reprezentanța diplomatică a României în Turcia (atașatul de presă, de exemplu) la adunarea și sintetizarea materialului informativ.

În acest context, trebuie menționat faptul că, în ianuarie 1947, subșeful Marelui Stat Major, generalul de brigadă Nicolae Cambrea, după ce a citit rapoartele informative elaborate de Barbu Nanu, a apreciat favorabil activitatea depusă de subofițerul român printr-o rezoluție pe unul dintre aceste rapoarte, astfel: „Folosește pentru o documentare asupra Turciei. Trebuie stimulat zelul informatorului care, fără pregătirea corespunzătoare, este în măsură să prindă linii generale”.

În ianuarie 1947, subșeful Marelui Stat Major, generalul de brigadă Nicolae Cambrea, după ce a citit rapoartele informative elaborate de Barbu Nanu, a apreciat favorabil activitatea depusă de subofițerul român printr-o rezoluție pe unul dintre aceste rapoarte, astfel: „Folosește pentru o documentare asupra Turciei. Trebuie stimulat zelul informatorului care, fără pregătirea corespunzătoare, este în măsură să prindă linii generale”.

În fața profilării unui atac al Armatei Roșii, Republica Turcia a răspuns prin amânarea demobilizării contingentelor chemate sub arme în timpul războiului și, totodată, a anunțat, în termeni clari și fermi, decizia de a-și apăra, prin mijloace militare, teritoriul național.

Într-un raport informativ din 21 octombrie 1946, militarul român sublinia sprijinul acordat Turciei de SUA și Marea Britanie și ecourile acestei politici în rândurile populației turce, precum și propaganda efectuată de guvernul turc pentru menținerea moralului opiniei publice, inclusiv prin lansarea de zvonuri privind aducerea de armament atomic de către SUA în Turcia.

Într-unul din aceste rapoarte, subofițerul român face o prezentare expresivă a efectelor generate în rândurile populației turce de nota diplomatică sovietică din 24 septembrie 1946: „Această notă a stârnit o mare îngrijorare și neliniște. Populația turcă din regiunile Artvin, Kars și Ardahan a început să își vândă averile și să se retragă în interiorul Turciei. Comandantul Armatei a III-a a oprit [exodul populației], interzicând orice vânzare și retragere din această zonă.

În restul Turciei, populația este destul de calmă, știind că problema Strâmtoarelor este problema Mării Mediterane și a Suezului, iar problema Turciei este problema anglo-americanilor și că aceștia îi vor ajuta la o eventuală bruscare (sic!). Orișicine întrebat despre o cedare față de URSS îi răspunde clar: «Ne vom bate!». De altfel, și părerea corpului diplomatic este că turcii se vor bate cu riscul că ar fi bătuți și lăsați singuri de aliații lor anglo-americani”. (Ib., c. 47).

Într-un raport informativ din 21 octombrie 1946, militarul român sublinia sprijinul acordat Turciei de SUA și Marea Britanie și ecourile acestei politici în rândurile populației turce, precum și propaganda efectuată de guvernul turc pentru menținerea moralului opiniei publice, inclusiv prin lansarea de zvonuri privind aducerea de armament atomic (15 bombe atomice!) de către SUA în Turcia: „Notele URSS de modificare a Convenției de la Montreux au stârnit o mare neliniște în cercurile politice și militare turcești.[...] Turcii sunt deciziși a nu cădea de acord cu articolul referitor la apărarea în comun a Strâmtoarelor cu rușii și, după afirmațiile lor, s-ar apăra în caz de bruscare, oricare ar fi rezultatul.

În acest scop:

- sunt zvonuri despre concentrarea a 200.000 de rezerviști;
- a început pregătirea populației prin propaganda în presă, ponegrind bineînțeles pe ruși că urmăresc a le lua prin forță teritorii și că nu doresc pacea.

Pentru neștiutorii de carte, propaganda se face prin diferite caricaturi.

De altfel, turcii sunt bazați la aceste afirmațiuni pe ajutorul anglo-americanilor, care au interese în Mediterana, Iran și Irak. Ei știu că chestiunea Strâmtoarelor este o chestiune anglo-americană,

iar chestiunea turcă este, de asemenea, o chestiune anglo-americană, la care, după ei, nu vor renunța cu orice risc.

Această credință crește și mai mult datorită deselor vizite ale flotelor engleze și americane. Se zvonește că răspunsul la a doua notă a URSS va fi identică cu primul răspuns. Prima notă a fost discutată împreună cu ambasadorii Statelor Unite, Angliei și Franței din Ankara, care, de altfel, au și întocmit răspunsul. Însă, totuși (sic!), turcii, bineînțeles cu anglo-americanii, vor să convoace o conferință spre a urmări țelurile rusești. Legăturile dintre turci și anglo-americani sunt destul de strânse, aceștia având și misiuni militare la Ankara și care lucrează intens. [...] Pentru a mări moralul armatei, turcii au pus în circulație zvonul că, cu ocazia vizitei la Istanbul a vasului „Missouri”, acesta ar fi adus și 15 bombe atomice (sic!)”. (Ib., c. 48) .

Într-un alt raport se subliniază reorientarea politicii externe turcești de la neutralitatea promovată până aproape de finalul celui de Al Doilea Război Mondial la apropierea precipitată de SUA și Marea Britanie pentru contracararea politicii expansioniste sovietice:

„Turcia nu mai poate face astăzi politica sa de duplicitate, făcută în timpul războiului, când declara că se va apăra cu armele împotriva oricui care va căuta să-i încalce independența sa teritorială, trecând astfel de partea adversă. În acest scop, ea își putea echilibra forțele militare, masându-le la frontiera ce era mai amenințată. Astăzi nu mai poate face această politică de duplicitate și de echilibru al forțelor militare și, deci, față de așa-zisele pretențiuni rusești exprimate, ei s-au aruncat, sută în sută, în brațele anglo-americanilor, fixându-și astfel forțele la frontierele cu Bulgaria și URSS”. (Ib., c. 50).

Subofițerul român consemnează și primele acțiuni diplomatice care prefigurau politica de „îndiguire” („containement”) a URSS, oficializată, în martie 1947, prin „Doctrina Truman” și care a dus, în zona Orientului Apropiat, în anii 1955-1956, la constituirea Pactului de la Bagdad: „La sugestia Marii Britanii, Turcia a încheiat tratate de prietenie cu Irakul și Libanul și este pe cale de a încheia și cu Egiptul, în care scop a venit în Turcia, acum o lună, regele Faruk.

Prin aceste tratate, anglo-americanii caută să ajungă la formarea blocului greco-turc-panarab, făcând astfel cordonul Mării Mediterane, apărarea canalului de Suez – drumul Angliei spre dominioanele sale –

GÂNDIREA
MILITARĂ
ROMÂNEASCĂ

Subofițerul român consemnează și primele acțiuni diplomatice care prefigurau politica de „îndiguire” („containement”) a URSS, oficializată, în martie 1947, prin „Doctrina Truman” și care a dus, în zona Orientului Apropiat, în anii 1955-1956, la constituirea Pactului de la Bagdad.

În răspunsul Turciei din 18 octombrie 1946, se sublinia faptul că orice încercare a unui alt stat de a împărți cu Turcia controlul Strâmtorilor înseamnă o tentativă de încălcare a suveranității și independenței statului turc și că soluția pentru revizuirea statutului Strâmtorilor este convocarea unei conferințe internaționale la care să participe SUA și țările semnatare ale Convenției de la Montreux.

și cordonul de apărare a concesiunilor petroliere din Orientul Mijlociu. Pentru formarea cordonului concesiunilor petroliere se spune că revolta din sudul Iranului s-ar datora englezilor. Tot din îndemnul Angliei, Turcia caută o apropiere și de Siria, în scopul de a o atrage de partea lor. Cu Siria nu se va putea încheia niciun tratat de prietenie, deoarece Siria are pretențiuni la ținutul Hatay (fostul sangeac Alexandretta, intrat în componența Turciei în anul 1939)". (Ib., c. 51).

Înainte ca Turcia să răspundă la nota URSS din 24 septembrie 1946, SUA și Marea Britanie și-au făcut cunoscute, la 9 octombrie 1946, pozițiile de respingere fermă a solicitărilor sovietice de implicare în controlul direct al Strâmtorilor.

În răspunsul Turciei din 18 octombrie 1946, se sublinia faptul că orice încercare a unui alt stat de a împărți cu Turcia controlul Strâmtorilor înseamnă o tentativă de încălcare a suveranității și independenței statului turc și că soluția pentru revizuirea statutului Strâmtorilor este convocarea unei conferințe internaționale la care să participe SUA și țările semnatare ale Convenției de la Montreux (Australia, Bulgaria, Franța, Grecia, Marea Britanie, România, Iugoslavia, Turcia, URSS), cu excepția Japoniei, țară învinsă în cel de-Al Doilea Război Mondial.

La 26 octombrie 1946, Uniunea Sovietică a informat Marea Britanie că Moscova consideră prematură convocarea unei conferințe internaționale pentru revizuirea Convenției de la Montreux. URSS a renunțat în mod oficial să mai solicite modificarea clauzelor Convenției de la Montreux la 30 mai 1953 (Kuniholm, p. 372).

CONCLUZII

Declanșarea „Crizei Strâmtorilor” a determinat Turcia să abandoneze politica de neutralitate pe care a dus-o în cea mai mare parte a celui de-Al Doilea Război Mondial, război în care a intrat, după îndelungi tergiversări și la presiunea Aliaților, abia la 23 februarie 1945.

Atitudinea agresivă a URSS, care, sub pretextul modificării statutului Strâmtorilor și al revendicărilor teritoriale, dădea semne că dorește să includă Turcia în sfera sa de influență, i-a determinat pe liderii politici de la Ankara să întreprindă o politică de apropiere rapidă de SUA și Marea Britanie, care a dus, după adoptarea de către SUA a „Doctrinei Truman”, în martie 1947, la aderarea Turciei la NATO, în anul 1952.

BIBLIOGRAFIE:

1. Çaliş, Ş.H. (2017). *Turkey's Cold War. Foreign Policy and Western Alignment in the Modern Republic*. London: I.B. Tauris Publishing.
2. Fontaine, A. (1992). *Istoria Războiului Rece. De la Revoluția din Octombrie la Războiul din Coreea 1917-1950*, vol. 2. București: Editura Militară.
3. Hasanli, J. (2011). *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War, 1945-1953*. Lanham: Lexington Books.
4. Kuniholm, B.R. (1994). *The Origins of the Cold War in the Near West. Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey, and Greece*, Princeton: Princeton University Pres.
5. Arhivele Militare Naționale Române/AMNR, fond Microfilme, rola P II. 8.158.

